

Şeker Fabrikası

Prof. Dr. Mesut Erşan
Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi
Fen - Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

Osmanlı Hükümeti, dünyada demiryolu girişiminin artmasıyla, Haydarpaşa'yı Bağdat'a bağlamayı, dolayısı ile Hindistan'ı Avrupa ile birleştirecek olan hattın İstanbul'dan geçirilmesini planlamıştır

Milli mücadelenin askeri aşamasının başarıyla sonuçlanmasından sonra başlayan Lozan görüşmeleri sırasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa siyasî bağımsızlığın tek başına yeterli olmadığını, ekonomik açıdan da ülkenin bağımsız olması gerektiğini ifade etmişti. Lozan Antlaşmasının imzalanmasından ve yürürlüğe girmesinden 1929 dünya ekonomik krizine kadar olan süreçte liberal ve karma ekonomik politikaların uygulama alanı bulduğu yeni Türkiye'de 1930'lardan itibaren devletçi politikaların egemen olduğu yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte asıl amaç halkın ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin üretimini sağlayacak sanayi tesislerinin süratle hayata geçirilmesidir. Mustafa Kemal Paşa "Bizim tatbik ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi ma'muriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettiği işlerde bilhassa iktisadi sahada fiilen alakadar etmektedir" diyerek bu konuda kararlılığını göstermişti. Bir memlekette en doğal ve kök salmaya uygun endüstri kuruluşlarının kendi toprağına ve ham maddesine bağlı olan, kuvvetini kendi veriminden alan kendi kaynaklarına dayalı bir endüstrileşme ve sanayileşmeye inanan Mustafa Kemal Paşa öncelikli olarak halkın temel ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanmasına önem veriyordu. Bu amaçla planlı bir ekonomik model üzerinde çalışıldı ve 1934 yılında ilk planlı ekonomik program uygulamaya konuldu. Bu ekonomik programın temelini oluşturan ve Üç siyah (demir,kömür,akaryakıt)ve üç beyaz (Un, şeker, dokuma,) olarak formüle edilen bu modelin en önemli ürünü ise hiç şüphesiz şekerdi. Zira şeker, tüm dünyada olduğu yüzyıllardan beri Türkiye'de insanların önemli gıda maddelerinden birisi olmuş, özellikle cumhuriyet döneminde ülke tarımına ve ekonomisine katkıları nedeniyle stratejik bir ürün niteliği kazanmıştır.

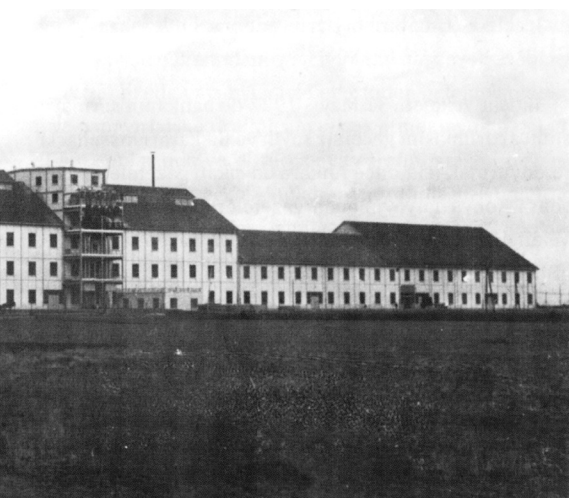

Eskişehir Şeker Fabrikası 1933
Eski Bir Şehrin Hikayesi / Doç. Dr. Zafer Koylu - 2015

Türkiye'de Şeker Sanayisinin Kuruluşu

Cumhuriyet öncesinde Türk halkının şeker ihtiyacı İngiltere ve Fransa başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden ithal edilen şekerle karşılanıyordu. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nde de 1840 yılından itibaren şeker üretimi için bazı teşebbüsler olmuştu. Ancak gerek şeker fabrikası kurulması meselesi gerekse pancar ekimi konusundaki teşebbüsler çeşitli sebeplerle sonuçsuz kalmıştı. Dolayısıyla şeker ihtiyacı ithalatla karşılanıyordu ki genel ithalatın en önemli kalemlerinden birisini şeker ithalatı oluşturuyordu. Örneğin 1913 yılında şeker ithalatı toplam ithalatın % 9.74.ünü teşkil ediyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu oran, örneğin 1923 yılında % 9.23, 1927 yılında %9.64 idi.

Şüphesiz önemli ve stratejik bir ürün olarak şeker ihtiyacının sadece ithalatla karşılanması düşünülemezdi. Bunun için de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yerli şeker üretimi gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa "Memleketimizin her mülk mülkünde şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır." diyerek şeker sanayinin gelişmesinin önemine dikkat çekmişti. Dolayısıyla şeker ihtiyacını karşılamak amacıyla Türkiye'de ulusal nitelikte şeker sanayinin kurulması yolundaki somut adımlar Cumhuriyet döneminde

atılmıştır. 1925 yılında Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyet Hakkındaki 601 Numaralı Kanun çıkarılarak, şeker fabrikası kuracak olanlara vergi muafiyeti ve arazi sağlanması gibi pek çok konuda kolaylıklar sağlandı. Bunun sonucunda temel ihtiyaç maddelerinin yerli kaynaklardan sağlanması konusunda bir ilk olacak olan Cumhuriyet döneminin ilk şeker fabrikası daha önce pancar üretimi ve şeker fabrikası kurulması girişimlerinin yaşandığı Uşak'ta Mollaoğlu Nuri (Şeker) bey'in öncülüğünde açıldı. 1923 yılında temelleri atılan fabrika 1926 yılında üretime başlamıştı. Yine 1925 yılında temeli atılan Alpullu Şeker Fabrikası da 1926 yılında şeker üretimine başlamıştır.

Eskişehir Şeker Fabrikası

Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarından sonra Türkiye'de açılan üçüncü şeker fabrikası Eskişehir Şeker Fabrikası'dır. Bu fabrika üç milyon sermaye ile oluşturulan "Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi" tarafından kurulmuştur. Türkiye İş Bankası, T. C. Ziraat Bankası, Sanayi ve Maadin Bankasının katılımıyla kurulan bu şirket şeker fabrikaları kurmak, pancar ve şeker sanayi için gerekli olan maddeleri yetiştirmek üzere ziraat faaliyetlerinde bulunmak üzere kurulmuştur. Bu şirketin öncülüğünde 1 şubat 1933 tarihinde temelleri atılan Eskişehir şeker Fabrikası altı buçuk ay gibi kısa bir sürede bitirilerek 20 Ekim 1933 tarihinde deneme üretimine başlamış; fabri-

kanın açılış töreni ise 5 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır. Halkevi Dergisi'nin Cumhuriyetin 10.Yılı dolayısıyla çıkarmış olduğu özel sayısında "Cumhuriyetten Sonra Eskişehir" başlıklı bir yazı kaleme alan Faruk Şükrü(), Şeker fabrikasının kuruluş hikayesini şöyle anlatır: "1931 sonbaharında Türk mütehassısların da arkadaşlık ettiği bir Rus heyeti şehrimize uğramış mensucat ve iplik fabrikaları için tetkikler yapmıştı... Yalnız Eskişehir, mensucat ve iplik fabrikalarından önce şeker, ispiroto, bira fabrikalarına daha elverişli bir saha idi. Heyet döndükten sonra bütün kafalarda bu kanaat yerleşmiş bulunuyordu. Nihayet bir gün Ticaret Odasında bir toplantı yapıldı. Şehir uyanıkları, bu toplantıya koşarak geldiler. Tabiatın bütün feyizlerine mahzar olmuş bulunan Eskişehir'de bir şeker fabrikası kurulması için yüksek makamlara müracaata karar verildi. Bu karardan sonra broşürler neşredildi. Bütün halk, gece gündüz bir şeker fabrikasının sevimli hayali ile meşgul ve meşbu bulunuyordu. Bu esnada idi ki bir gün İş Bankası Eskişehir Şubesi Müdürü Muhtar Bey, tanıdıklarına şu güzel haberi müjdeledi: "Bankamızın teşebbüsü ile Eskişehir'de bir fabrika açılacaktır." Hakikaten de böyle oldu. 1932 senesinin, on birinci ayında, soğuk bir kış günü, Recep Zühtü, Kâzım beylerle bir fen heyetinin ve daha sonra Şakir Beyin Porsuk Otel'i'ne indiklerini duyduk. Bu heyet şeker fabrikası için istenilen şartları daha önce tetkik ve tespit etmişti. Bu seferde araziye gezdiler. Fabrika yerini tayin ettiler. O gün dikkat ettim bütün Eskişehir'in gözü Porsuk oteline dikilmişti. Hamle çok hızlı ve çabuk oldu. Kısa bir zaman içinde Almanya'ya makineler sipariş edilirken Sivrihisar caddesi sonundaki arazi de satın alındı. Mart ayı içinde havalar biraz yumuşayınca temel kazmaları başladı. Bugün kurumunun tamamlandığı ve işlemeğe başladığını gördüğümüz Eskişehir Şeker Fabrikası işte bu şekilde açıldı...Bizim için Eskişehir Şeker Fabrikası basit ve mevzii bir teşebbüsü değil, milli iktisat nam

ve hesabına manidar ve kurtarıcı bir hamleyi müjdelemektedir. Şeker fabrikası kurulurken göz önünde tuttuğum en mühim nokta, bu müesseseyi yapan işbaşıların tamamı ile Türk olmalarıdır. Bir vakıflar fen ve sanat namına en küçük ve ehemmiyetsiz bir işe teşebbüs edilse, bunun ancak gayri Türklere mahsus bir imkân meselesi olduğu ileri sürülürdü. Fakat Eskişehir Şeker Fabrikasının kurulduğu günlerde beliren manzara bu kötü ve imansız düşüncüyü yıktı. Genç Türk çocukları, yılmaz ve yıkılmaz bir azim ve gayretle işe sarıldılar. Fabrikanın inşaatı bitinceye kadar, günde 16-18 saat çalışanlar bile vardı. Bir taraftan fabrika tesis edilirken bir taraftan da pancar ziraatına ehemmiyet verildi. Bir seneden daha az bir zaman içinde hem tesis, hem işletme işi başarılabildi. Burada bu muvaffakiyetleri gösteren, fabrikanın idare meclisi ile müdürünü, diğer genç ve çalışan arkadaşları tebrik ve takdirden kendimizi alamıyoruz."

Ulusal gazeteler de fabrikanın açılış haberini okuyucularına iki gün arka arkaya manşetten aktardı. Akşam Gazetesi "Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Merasimle Açıldı", Hâkimiyeti Milliye "Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı", Cumhuriyet "Şeker Fabrikalarımızın Üçüncüsü de Dün Açıldı." ve "Üçüncü Şeker fabrikamız" başlıklarıyla haber yaptılar.

Öte yandan 4.12.1933 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir Şeker Fabrikası Hatıra defterine şunları yazmıştı: "Eskişehir Şeker Fabrikası, milli ülkümüze derin alakanın yükselmiş, değerli vesikasıdır. Memleketin şeker ihtiyacının tatmini yolunda muvaffakiyetli son adımlardan biridir. Şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak üzere olduğunun umut dolu müjdecisidir. "Bu yüksek milli eseri yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak teşebbüs ve hizmetinde bulunan milli müesseselerimizi takdir ve tebrik ederim. Eserin fiilen vücut bulmasında bizzat çalışmış olan kıymetli arkadaşların ciddiyet

ve yorulmaz faaliyetlerine hassaten teşekkür ederim. "Eskişehir Şeker Fabrikası gibi modern bir sanayi ocağı vücuda getirmiş olmakla, teşebbüs ve himmet sahipleri memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimizin önünde filen ve maddeten isbat etmiş bulunuyorlar. Türkiye Cumhuriyetini böyle sanayi müesseseleriyle zenginleştirip güzelleştirenlere minnet."

5 Aralık 1933 yılında ise Başbakan İsmet Bey ile Fabrika Müdürü Kazım Bey Mustafa Kemal Paşanın yazdığı yazının altına Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açılış töreninden sonra imza atmışlardır.

Eskişehir Ekonomisinde Şeker Fabrikası

Fabrikanın üzerine kurulduğu ve Eskişehir'den 3 kilometre mesafede olan arazisi 2.627 metrelik bir kenarı porsuk çayının sol sahiline; 1.510 metrelik bir kenarı Eskişehir Tayyare Fabrikası arazisine, 2.745 metrelik kuzey kenarı Eskişehir Ankara demiryoluna ve 1.228 metrelik diğer bir kenarı da Eskişehir'e dayanan, toplamda 3.653.708 metrelik bir sahadan oluşmaktadır. Fabrika, 10.034 metrelik bir iltisak hattıyla Eskişehir Demiryolu istasyonuna bağlanmış bulunmaktadır.

Günde 1500 ton pancar işlemek üzere kurulmuş bulunan fabrikanın 1934'te kazan, türbin, pancar ve şeker daireleriyle küspe kurutma tesisatında yapılan ıslahlarla işletme kapasitesi günde 1800 ton pancara çıkarılmıştı. Fabrika açıldığı yıl, ilk kampanyasında 83.157 ton pancar işleyerek, 12.124 ton şeker imal edilmişti.

Eskişehir Şeker Fabrikasında ham madde olarak küp ve toz şeker satışının yanı sıra kampanya süresince üretilen şekerli maddelerde bulunuyordu. Bonbon şeker, karamela şeker, piknik şeker, çerez

şekerleri, draje şeker, jöle şekerleri ve lokum da üretilerek satılırdı.

Eskişehir'e yapılan üçüncü kamu yatırımı olan Eskişehir Şeker Fabrikasının faaliyete geçmesiyle birlikte kentin sanayisi de önemli bir aşama kaydetmiştir. Bu yıllar Eskişehir de yeni kamu ve özel kesimdeki işletmelerinin büyümelerini sürdürdükleri yıllardır. Bu dönemde şehrin geleneksel sanayi ürünleri olan un, kiremit ve tuğla fabrikaları kapasitelerini genişleterek, ülke çapında belli büyüklüklere ulaşmışlardır. Fabrikanın kurulmasıyla birlikte ilde şekere dayalı ürünler üreten yeni işletmelerin sayısı artmıştır.

Öte yandan şeker fabrikasının ihtiyacı olan pancarı üretmek için ilk yıllar çiftçi eliyle pancar yetiştirmenin güçlüğü ele alınarak büyük çapta pancar tarımı yapmak ve pancar tarımını öğretmek için çiftlikler kurulmuştur. Yine pancar yetiştirmede ihtiyaç duyulan çiftlik gübresi ihtiyacı için ahır inekçiliği yapılmıştır. İneklerin yanı sıra çiftlikte küçük baş hayvan da besleniyordu. Fabrikadan elde edilen küspe besi hayvanlarında kullanılmıştır. Burada çiftçileri destelemek için damızlık süt hayvanları da üretilmeye başlanmıştı. Bunlardan elde edilen süt ile Eskişehir'in ilk ambalajlı pastörize sütü üretilmiştir. Pastörize sütün yanında krema, kaymak, peynir, yoğurt, tereyağı, lor peyniri ve ayran da bu çiftliklerde üretiliyordu. Bu çiftliklerde arıcılıkta yapılıyor. Arılardan elde edilen ballar da satılırdı. Çiftliklerde salça, sucuk ve

turşu üretimi de yapılırdı. Bunların yanında çiftliklerde tavuk, hindi, kaz, ördek ve tavşanlarda vardı. Bu çiftliklerde üretilen başta şeker çalışanları olmak üzere Eskişehir halkına o dönemlerde uygun fiyatta satılırdı. Fabrika bu satışlardan büyük gelirler elde ederdi." Çiftliklerde üretilen buğday, arpa, ayçiçeği ve baklagil tohumlukları anaç ve sertifikalı kademelerde üretilerek kamu kuruluşlarına ve pancar çiftçilerine dağılmaktaydı. Avrupa'dan getirilen Holstein ve Braunvich süt ırkı yüksek vasıflı damızlıklar, şeker sanayinin çiftliklerinde üretilerek kamu kuruluşlarına ve çiftçilere verilmekteydi. Ayrıca üretilen koyun ve kümes hayvanları da çiftçilere dağılmaktaydı. Tarımsal işletmelerdeki hayvancılık ürünlerinden süt, yoğurt, peynir, tereyağı, tavuk eti ve yumurta da şeker fabrikası çalışanları ile çevreye satılarak değerlendirilmekteydi. Görüldüğü üzere şeker fabrikası sadece şeker üretmekle kalmamış şekere bağlı yan sanayi ve temel ihtiyaç maddelerinin üretimine de önemli katkılar sağlamıştır.

Yine şeker Fabrikasının faaliyete geçmesi dolaylı olarak bankacılık sektörünün gelişmesine de katkı sağlamış, ovada şeker pancarı üretimi yapmaya başlayan büyük çiftçilerin kredi talebi artmış, Eskişehir Bankası da çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlamaya başlamıştır.

Eskişehir'in Sosyo-Kültürel Hayatında Şeker Fabrikası

Eskişehir'in tanınmış fikir adamlarından gazeteci Faruk Şükrü (Yersel) fabrikanın açılmasıyla birlikte Eskişehir sosyo-ekonomik hayatında yaşanan gelişmeleri şöyle nakleder: "Fabrikanın inşaatına başlanmadan önce şehirde amelenin gündeliği otuz kuruştı. Fakat yüzlerce işçinin çalışmak meydanını açık bulduğu dakikadan itibaren gündelikler 80-90 kuruşa kadar çıktı. arabalara otomobillere, nakliye acentelerine iş, bakkallara küçük esnafa yeni müşteriler bulundu. oteller kalabalıklaştı. Yeni yapılan

evler icar edildi ve beri tarafta da Eskişehir topraklarına yeni bir madde, pancar ekilmeğe başladı. Köylüye ekiş, çapa ve tohum için avanslar dağıtıldı. Zira bu maddenin iptidâi sermaye ve istihsal masrafı itibarıyla çok kolay ekilip alındığını anladı. Fabrika Eskişehir'e yeni bir ufuk açmış oldu."

Eskişehir Şeker Fabrikası Ziraat Araştırma Laboratuvarları Müdürü Atıf Gediz de şeker fabrikasındaki sosyal yaşantıyı ve kültür faaliyetlerini şöyle anlatır: "Şeker fabrikalarımızın bu memlekette çöl ortasında bir vaha imiş gibi ıslıl ıslıl parlayan birer kültür merkezi olduğu artık millete mal olmuş bir hakikattir. Şeker Fabrikası, bulunduğu merkezlerde cıvıl cıvıl kaynaşan bir sosyal topluluk muhitine örnek olacak her yeni ve iyi şeyin bir merkezi halindedir. Bu fabrikalar kültürlü bir toplumu bünyesinde

toplamış olmanın verdiği kuvvetle muhitine modern Türk medeniyetini yaymaya teşnedir. En güzel ve mükemmel spor hareketleri, sosyal yardım hareketleri bu fabrika merkezlerinde gelişir ve genişler". Sonraki yıllarda da bu sosyal faaliyetlerin devam ettiğini görüyoruz. Örneğin Şeker Sanayi Mensupları Hayır Müesseseleri Kurma ve Yaşatma Derneği 1951 yılından itibaren fabrikalar civarında üyelerin aidatlarıyla ve küspe bağışlarıyla 10 ilkokul, 6 camii inşa etmişti. Eskişehir Şeker İlkokulu bu dernek tarafından 394.900 TL ye yaptırılmıştır. Yine Şeker fabrikasında sportif faaliyetlere büyük önem verilmiş, fabrika sosyal tesislerinin bulunduğu yerde futbol sahası, voleybol, basketbol, tenis sahası ile güreş sporlarının yapılacağı salonlar inşa edilmiş ve her yıl yaz tatilinde Futbol Okulu açılmıştır. Burada yetişen sporcular Eskişehir'de, Türkiye'de ve hatta olimpiyatlarda çeşitli dereceler elde etmişler burada yetişen futbolcular amatör ve profesyonel futbolumuza önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin burada yetişen futbolculardan Yılmaz Markacı 1958-1959 yılında A Milli Takıma, İbrahim Kemal 1963 yılında genç Milli Takıma yükselmişlerdir. Yine bisikletçiler o dönemlerde Milli takımımızın bel kemiğini oluşturmuşlardır. Mustafa Ertan, Cengiz Sanbol ve Selahattin Manav uluslararası müsabakalarda ülkemizi temsil etmişlerdir. Yine milli ve rekortmen Sporcumuz İzzet Avcı Okçuluk sporunda 1984'te Los Angeles'te düzenlenen olimpiyatta ülkemizi bu spor dalında temsil eden ilk sporculardandı."

Görüldüğü üzere fabrika bir şeker fabrikasının ötesinde kentin so-

syo-kültürel hayatına yön veren bir kompleks hüviyeti taşıyordu. Yine Şeker Sanayiinde ilk İşçi Sendikası'nın da 4 Mayıs 1948 tarihinde Eskişehir'de kurulmuş olması Türk işçi hareketinin tarihi açısından kayda değer bir gelişmedir.

Sonuç

Bugün Türkiye şeker endüstrisi, şeker pancarı tarımı, yan ve alt sanayi dalları ile birlikte dünyanın bu alanda önde gelen ülkeleri arasında sayılmaktadır. Hiç şüphesiz bu duruma en önemli katkılardan birisini Eskişehir'de faaliyet gösteren şeker fabrikası yapmıştır. Çağdaş Türkiye'nin en önemli kentlerinden birisi olan Eskişehir'de inşa edilen bu Şeker Fabrikası, kent tarihinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamış, şeker üretiminin yanı sıra yarattığı istihdam ile kentin sosyo-ekonomik yapısını da şekillendirmiştir. Devletçilik politikasının planlı ekonomi öncesindeki ilk örneklerinden olan bu tarihi yapı, sonraki uygulamalar için seçkin bir numune olmuş, girişimcilerin cesaretini artırmış, yeni fabrikaların, işletmelerin açılmasına vesile olmuştur. Fabrika Eskişehir sanayisi için bir öncü görevi üstlenmiş, ülkenin şeker ihtiyacına cevap verirken aynı zamanda yan sanayi ürünlerinin yerli ve milli kaynaklardan nasıl üretilceğinin örneklerini göstermiş, bir nevi okul özelliği ile örnek oluşturmuştur.

Sonuç olarak Cumhuriyet tarihinin en önemli kazanımlarından ve ulusal değerlerinden olan Eskişehir Şeker Fabrikası Mustafa Kemal Paşa'nın söylemiyle milli ülkümüze derin alâkanın yükselmiş, değerli bir vesikasıdır.

Kaynaklar

- Acar, M.Şinasi, Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No:23, Ankara, 2009.
Cumhuriyetin 15'inci Yılında Eskişehir, C.H.P Eskişehir İl Yönetim Kurulu Yayını, , İstanbul, 1938.
Halkevi, Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası 29 Teşrinievvel 933, No:13-15
http://www.turkseker.gov.tr/01.07.2018
Oğur, Necmettin, Eskişehir Şeker Fabrikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2015
Veldet, Turan, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, No:48, Ankara, 1958.